

tagit avstånd från förtal av Palme] var förtal av Sveriges statsminister. Men tidningen ville inte gå vidare med hänsyn till grundlagens meddelandeskydd.”

Peterson nöjer sig inte med telefonen: ”En gång försökte jag tränga Svenska Dagbladets chefredaktör Bertil Östergren mot väggen om hatkampanjerna. (...) Han tog klart avstånd från verksamheten. Men samtidigt dolde han inte sitt eget hat mot Olof Palme. ”Han är ett hot mot den svenska friheten”, sa han.”

Det är naturligt frestande att göra kopplingar till IB och annan social-

demokratisk underrättelseverksamhet, vilka Petersson i likhet med andra obehagligheter inte alls berör.

Och kanske ligger här bokens verkliga värde. Det är här maktens överväganden blir riktigt verkliga och inte så smickrande. Det är här vi kan förstå de stämningar och den dynamik som fanns hos Palme och hans medarbetare.

I vilken politisk kultur ringer en av statsministerns närmaste män till tidningsredaktioner för att kartlägga politiska motståndare och för att nysta i ”ryktesspridning”? Och vad säger det

om den person som gör det? Det kanske Peterson funderar på inför sin nästa bok.

Snart sjuttio år efter mordet på Sveavägen förblir en balanserad, fullständig och verkligt informativ biografi över Olof Palme oskriven. Thage Peterson har inte gjort arbetet lättare.

Fredrik Johansson (fredrik.johansson@kreab.com) är konsult på Kreab.

BOKFAKTA

Författare: Thage G. Peterson

Titel: Olof Palme – som jag minns honom

Förlag: Albert Bonniers förlag, 2002

SVERIGES HISTORIA

Tyrannen, staten och den svenska modellen

Av Mats Hallenberg

Den svenska statens historiska rötter har blivit ett hett debattämne. Men det är fortfarande oklart varför både bönder och adel slutade kämpa emot centralmakten under 1500-talet.

DET ÄR INNE med statsbyggare just nu. Gunnar Wetterbergs tvåbandsverk om rikskanslern Axel Oxenstierna presenterades i början av hösten. Före jul begåvades boklådorna så med två nya biografier över Gustav Vasa: Lars-Olof Larssons kritikerrosade Gustav Vasa. Landsfader eller tyrann? samt Richard Ringmars Gustaf Eriksson Vasa. Kung Kamrer Koncernchef.

Vadan detta plötsliga intresse för flera hundra år gamla statsmän? Är det män ett uttryck för nationens behov av historisk identitet i dessa tider av europeisk integration? Eller bara en eftergift åt en läsekrets som ständigt törstar efter fler böcker om kungar och krig? Om Gustav Vasa

finns ju dessutom sedan tidigare en gedigen levnadsskildring, Ivan Svalenius femtio år gamla Gustav Vasa.

Historieprofessorn Lars-Olof Larsson kan knappast anklagas för att vara någon ytlig opportunist. Larssons Vasabiografi är en frukt av nära fyrtio års källforskning om svensk äldre historia. Verket har kallats ”nydanande” och bemötts med storögd respekt av dagspressens recensenter. I december belönades det också med Augustipriset, branschens finaste hedersbetygelse.

Larssons bok förtjänar mycket av det beröm den fått. Den är både välskriven och innehållsrik, lika tilltalande för akademikern som för den allmänt historieintresserade. Larsson nöjer sig inte med att skildra kungens levnadsbana, utan sätter

hela tiden in hans gärningar i större sammanhang: politiska, religiösa, sociala och kulturella. På köpet får läsaren kunskap inte bara om Gustav Vasa utan också om svensk och europeisk samhällsutveckling i stort. Men nydanande?

UTDÖD HISTORIESYN?

Syftet med Larssons bok är att en gång för alla ta död på uppfattningen om Gustav Vasa som den gode landsfadern, en vresig patriark med folkets bästa för ögonen. Larsson vill lyfta bort det nationalromantiska skimret och istället avslöja kung Gustav som den hänsynslösa och giriga maktmänniska han i själva verket torde ha varit. Till sin hjälp tar han Machiavelli, ständigt lika aktuell när det gäller att diskutera förhållandet mellan makt och moral.

Ett genomgående tema hos Larsson är att svenska historiker i gemen haft en alltför överslätande inställning till den gamle ”tyrannen”. Man har inte velat se övergreppen utan hellre hänvisat till ”statsnyttan” och det stora nationella projektet. Här blir det hela lite övertydligt: de historiker Larsson argumenterar mot är i huvudsak det tidiga 1900-talets giganter, Gottfrid Carlsson och Emil Hildebrand, samt populära historieberättare som Fryxell och Grimberg. Deras bild av Gustav Vasa som fri-

hetchjälte har metodiskt monterats ned av efterkrigstidens historiker, inte minst genom Lars Olof Larsson själv. Varför slåss mot en historiesyn som rimligen borde vara utdöd?

Svaret är förstås att den nationalromantiska Gustav Vasabilden fortfarande lever i människors hjärtan, oberoende av vad yrkeshistorikerna säger. Detta visas inte minst av Richard Ringmars Vasabiografi. Här flyttas läsaren raskt hundra år tillbaka i tiden. Att Gustav Vasas var en "folkledare och upprorsman" som kämpade för att försvara "landets nyvunna frihet" får vi veta redan i bokens inledning. För att bygga upp "en nationalstat" drog kungen sig inte för att "utnyttja de maktmedel som samtiden accepterat som legitima". Visserligen kunde han vara "maktfullkomlig och burdus", men Ringmar ser ändå kung Gustav som "en omtänksam far för sin familj och sitt folk".

Richard Ringmar ansluter sig i huvudsak till den schablonbild av Gustav Vasas som Lars-Olof Larsson så hårt går in för att bekämpa. Boken är en besvikelse, särskilt som upplägget från början lovar så mycket mer. Ringmar säger sig nämligen vilja jämföra kung Gustavs ledarskap med moderna koncernchefers och företagsledares. Gustav Vasas skall ha använt sig av samma strategiska agerande som de entreprenörer som format våra dagars storconcerner. Här skymtar en tanke om den svenska 1500-talsstaten som en ekonomisk organisation som alla andra, bara så mycket mer framgångsrik vad gäller att manövrera undan sina konkurrenter.

Idén är spännande, men fullföljs aldrig. Jämförelsen mellan Gustav Vasas och mer moderna ledare stannar vid konstaterandet att kungen, liksom alla maktfullkomliga chefer, såg till att sparka medarbetare som inte höll måttet. Det är betecknande att Ringmar i sin förteckning över de verk som inspirerat honom varken tar upp böcker om organisationsteori eller några exempel på modern managementlitteratur. Istället hänvisas till en handfull historiska standardverk, de flesta med mer än femtio år på nacken. Inte undra på att Ringmars biografi utmynnar i en ytterst konventionell levnadsbeskrivning, låt vara med ord som "förändringsagent" inklistrat på något enstaka ställe.

SVENSK MODELL

Det känns lättare att acceptera Lars-Olof Larssons framställning av kung Gustav som en tyrann och blodsugare. Men varför bry sig om denne opålitlige 1500-talsfurste idag? Larsson ger svaret: Gustav Vasas stärkte den svenska centralmakten på ett närmast revolutionerande sätt och verkningarna av detta kan vi fortfarande se idag. Men professor Larsson ser inte bara maktfullkomligheten, han lyfter samtidigt fram Gustav Vasas förmåga att skapa dialog med sina undersåtar. Kungens ämbetsmän kom att förhandla med bönderna på tinget, och lyckades (oftast) driva igenom nya skattekrav med fredliga medel. Tyrannen blir paradoxalt nog skaparen av ett nytt samförstånd, något som Lars-Olof Larsson betraktar som själva rötterna till "den svenska modellen".

Larsson kallar visserligen det hela för "konformism" och jämför med 1900-talets "Saltsjöbadsanda" inom svensk arbetsliv. Den svenska samhällsutvecklingen har varit fredlig, ingen har vågat sticka ut utan flertalet har varit redo att böja sig för överhetens vilja. Arvet efter Gustav Vasas – när alla uppror slagits ned – blir i den här tappningen allmogens

"Flertalet har varit redo att böja sig för överhetens vilja."

tysta acceptering av centralstyrelsen av samhällslivet. Med illa dold skadeglädje noterar Larsson att den traditionella Vasabilden varit särskilt omhuldad av socialdemokratiska ledare under 1900-talet.

Det finns förstås andra sätt att se på stat och samhällsutveckling i Sverige. Eva Österberg är den historiker som har ägnat mest tid åt att studera den svenska allmogens möjligheter att påverka sin egen situation under 1500- och 1600-talen. Hennes tolkning är något mer positiv: Österberg ser de ständiga förhandlingarna mellan bönder och statliga företrädare som ett givande och tagande, där båda parterna tvingas anpassa sig till varandra. Staten har inte kunnat få igenom vilka krav som helst, och för att över huvudet taget få något utträttat var man hela tiden beroende av lokalsamhällets medverkan. De svenska bönderna har efter Gustav Vasas tid kunnat välja förhandlingar istället för uppror. Österbergs tolkning pekar således mer mot "konsensus" än "konformism".

NY KONFLIKTLINJE

Andra historiker, som Börje Harnesk, menar att Österberg överdrivit de fredliga dragen i den svenska modellen, särskilt i jämförelse med övriga Europa. Vad som i europeiska sammanhang har klassats som "bondeuppror", i Sverige blivit "bulder" eller "oroligheter". Om vi tror

BOKFAKTA

Lars-Olof Larsson: Gustav Vasas – landsfader eller tyrann? (Prisma)

Richard Ringmar: Gustaf Eriksson Vasas. Kung Kamrer Koncernchef (Atlantis)

Artiklar av Eva Österbergs i antologin Folk förr: Historiska Essäer (Atlantis 1995)

Artikeln "Den svenska modellens tidigmoderna rötter" av Börje Harnesk är publicerad i Historisk tidskrift 2002:1.

Mer om den svenska högadelns inställning till statstjänsten i Bo Ericssons kommande avhandling om Per Brahes *Oeconomica* – hushållsbok för ungt adelsfolk.

Böndernas inflytande på statsbildningsprocessen under 1500- och 1600-talen är ämnet för Johan Holms pågående avhandlingsarbete vid Stockholms universitet och har diskuterats av honom i artiklar i *Scandia* 2002:2 samt *Historisk tidskrift* 2003:1.

på detta så har ”konflikt” tidvis varit lika aktuellt som ”konsensus”, även i det avlägsna riket i norr.

Tveklöst så är centraliseringen av den politiska makten ett viktigt ledmotiv i Sveriges historia.

Vill man hoppa över blindskären går det förstås att hävda att allt som hänt sedan Dackefejden är Gustav Vasas fel: de höga skatterna, den offentliga sektorns ställning och de socialdemokratiska valframgångarna. Då missar man emellertid en rad omständigheter som är värda att fundera över. Efter Gustav Vasas tid går den stora konfliktlinjen i svensk politik mellan bönderna och adeln, inte mellan bönderna och staten. Det är till kungen, företrädaren för det offentliga, som bönderna vänder sig för att få stöd mot de lokala herremännen. Decentralisering har inte alltid varit ett eftertraktat alternativ för bondeståndet – varför?

Likaså kan man fråga sig varför den svenska adeln så helhjärtat slöt upp bakom den växande staten. Konflikter förekommer visserligen, men ståndets ledande företrädare pläderade redan under 1500-talet för

att aristokratins viktigaste roll borde vara att tjäna kungen som ämbetsmän. Under stormaktstiden bytte den svenska eliten definitivt bort sin lokala makt i utbyte mot inflytande och position inom statsapparaten. Inte heller adelsmännen ville satsa på det autonoma lokalsamhället.

Tiden borde vara mogen för att betrakta den svenska statsbildningsprocessen mindre som en kamp mellan gott och ont, utan mer som ständiga konfrontationer mellan disparta intressen. Vilka tjänade egentligen på centraliseringen? Med all säkerhet varierar svaret beroende på vilken tid och plats man väljer. Att gränsbygdernas småbrukare var förlorare till en början kan vi alla vara överens om. Sedan blir det kvistigare – var det verkligen så att de bönder som lierade sig med kungamakten inte begrep sitt eget bästa? Motsättningar måste ha funnits på flera håll. Det kanske är dags att göra sig av med föreställningen om det gamla lokalsamhället som en harmonisk gemenskap: vad som gynnade den ene behöver inte nödvändigtvis också ha gynnat den andre.

Den svenska statens karaktär skall

heller inte betraktas som för evigt given. Om centralstyrning var ett markerat drag under Gustav Vasas tid så finns det andra perioder då de styrande istället har uppmuntrat kommersiella initiativ, decentralisering och till och med ”civila” organisationsformer. Den som vill dra en linje från Gustav Vasas till Göran Persson har ytterligare fyra seklers utveckling att ta hänsyn till.

Debatten om den svenska modellens historiska rötter visar det nödvändiga i att ta ett helhetsgrepp på den historiska samhällsutvecklingen, med alla dess irrvägar och stickspår. Samtidigt behövs det som alltid mer kunskap om det konkreta händelseförloppet. Historikerna har här fortfarande en roll att spela – även om det inte är på förhand givet att deras resultat kommer att glädja maktthavarna, varken de i Rosenbad eller näringslivet.

Mats Hallenberg (mats.hallenberg@historia.su.se) disputerade 2001 med avhandlingen *Kungen, fogdarna och riket. Lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid*. Han studerar nu privatiseringar av statlig verksamhet under 1600-talet.

NATURVETENSKAPENS HISTORIA

De gamla grekerna hade fel om det mesta

Av Peter Stein

Den som under skoltiden försummade Copernicus och Newtons prestationer kan reparera sina brister med John Gribbins storverk om naturvetenskapens utveckling.

AR 1500 ANSES AV många historiker utgöra vattendelaren mellan medeltiden och den nya tiden. Denna nya epoks två första sekel innehöll mycket av historisk vikt och omfattade så vitt skilda före-

telser som prisrevolutionen, reformationen, renässansen, upptäcktsfärder, koloniseringen av Nya världen, utvecklingen av världshandeln, upplysningstiden och nationalstatens övertagande av rollen som den viktigaste politiska organisationsformen i Europa.

Av dessa fenomen betraktas ofta renässansen (cirka 1453–1600) som markör av när den ”västerländska civilisationen” anförd av Kontinentaleuropa bryter med medeltidens religiösa dogmer och gradvis tar ifrån den Islamiska civilisationen den ledarställning i världen som väst behållit sedan dess. Numera vet vi att en sådan tolkning inte alltid korrekt återspeglar verkligheten. Exempelvis var inte den långa historiska fas som medeltiden utgjorde en alltigenom mörk period av vidskepelse, digerdöd och stagnation.

Men allt detta är andra historier.

RENÄSSANSEN

Renässansen var ingen liberal frihetsrevolution. Det som kännetecknar tiden var ett genombrott för